УДК 821.161.2Франко:94(477)

Ніна Крилова
Ірина Лаврова

РОЛЬ УКРАЇНОЗНАВЧИХ ПРАЦЬ ІВАНА ФРАНКА У ВИВЧЕННІ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Показано погляди Івана Франка на окремі питання історії України. Проаналізовано науковий та творчий доробок митця: конкретно-історична праця, суспільно-політична твір, критична стаття, перекладна література, поезія. Доведено необхідність використання його праць в навчальному процесі вищої школи. Виявлено, що однією з основних ідей творчості вченого є ідея єдності українського народу.

Ключові слова: *Іван Франко, історія, народ, Україна.*

Ivan Franko's views on certain questions of history of Ukraine are shown in this article. Different types of writer's works were analyzed: historical, socio-political work, critical article, translated literature, poetry. The necessity of the use of his work in the educational process of higher education is proved. It is revealed that one of the main ideas of this creative scientist is an idea of the unity of the Ukrainian people.

Keywords: *Ivan Franko, history, nation, Ukraine.*

Іван Франко широко відомий, перш за все, своєю літературною та громадсько-політичною діяльністю, але творча спадщина митця є набагато ширшою. Він був поетом, прозаїком, драматургом, критиком і дослідником літератури, істориком, філософом, мовознавцем, економістом, мистецтвознавцем, політичним діячем, пропагандистом передових ідей.

З нагоди святкування 160-річного ювілею від дня народження Великого Каменяра до творчого доробку вченого звертаються представники різних галузей гуманітарного знання, наново вивчають і переоцінюють його твори. В комплексі заходів з ушанування пам'яті Івана Франка вельми важливим стає вивчення, розуміння та пояснення його спадщини в освітній та виховній царині. Особливої актуальності набуває читання та опрацювання історичних і політологічних творів українського патріота у справі формування національної свідомості української молоді.

Проте історична спадщина Івана Франка, на відміну від літературно-драматургічної, не є широко відомою для громадськості, тому одним з важливіших завдань для викладача історії стає ознайомлення студентства з ключовими працями Івана Франка з історії України та популяризація найважливіших ідей митця.

Це завдання є тим більше важливим, що історичні праці вченого, як правило, не належать до переліку літератури, рекомендованої

студентам неісторичних вищих навчальних закладів, як викладачами, так і авторами підручників з вітчизняної історії.

Враховуючи слабку обізнаність студентства з історичними працями І.Франка, вважаємо за важливе ознайомити молодь з творчим доробком вченого в сфері вивчення історії нашої держави. Тому в роботі поставлено за мету показати можливості використання історичних праць І.Франка в навчальному процесі ВНЗ. Задля реалізації цієї мети були розв'язані такі завдання: виділити низку праць вченого з історії України, які можна порекомендувати студентам для вивчення, окреслити коло історичних питань, розкритих автором у творах історичного характеру, з'ясувати основні ідеї митця.

Історична спадщина І.Франка вже вивчалася й осмислювалася дослідниками його творчості і в радянські часи (Гуржій О. І., Возняк М.С., Кравець М.М. [1]), і в сучасний період (Гомотюк О., Мохнатюк І.О., Світленко С.І. [2] та ін.). У працях істориків розглядаються погляди вченого на важливі питання української історії, але проблема вивчення історичних праць вченого в навчальному процесі вищих навчальних закладів залишається нерозв'язаною.

І.Франко написав більше ста праць, присвячених історії України. Вчений жив у часи, коли Україна була поділена між двома імперіями – Російською та Австро-Угорською. Оскільки культурно-просвітницька діяльність національно свідомих українців Наддніпрянської України обмежувалася Емським указом 1876 р., центр національно-культурного відродження перемістився на західноукраїнські землі, в Галичину, яка входила до складу конституційної Австро-Угорської монархії і де існували вільніші умови для громадсько-політичної діяльності українців. Саме в Галичині, яка наприкінці XIX ст. перетворилася на «Український П'ємонт», жив і діяв І.Франко.

Не будучи дипломованим істориком, І.Франко був ґрунтовно обізнаний в питаннях української історії, ретельно вивчав історичні джерела та надавав великого значення фактам: «кожний факт – це здобуток неозначеного числа інших фактів» [3, с. 177]. На основі вивчення широкого кола історичних джерел вчений написав серію праць, присвячених історії України.

Огляд історії України з найдавніших часів до XIX ст. містить праця І.Франка «Причинки до історії України-Руси». В першій частині цієї праці під назвою «Повний образ історії України-Руси. Критичні уваги до історичних праць проф. М. Грушевського» автор подає наукову критику «Історії України Руси», «Ілюстрованій історії України» та іншим працям М.Грушевського. Спираючись на праці візантійських хроністів Йордана і Прокопія Кесарійського, давньоруські літописи, польські та інші історичні джерела, І.Франко критично оцінює окремі відомості та характеристики, подані М.Грушевським в його творах. Кожен факт,

кожну критичну замітку автор неодмінно підтверджує посиланням на відповідні історичні джерела, які вивчає скрупульозно та прискіпливо.

Ретельний історичний та літературний аналіз праць М.Грушевського та суворі, інколи навіть жорсткі судження та висновки І.Франка супроводжується глибокою пошаною до українського історика, працю якого автор вважає «колосальною», а своє критичне обговорення її змісту пояснює бажанням «причинитися до спопулярізування великої та патріотичної праці проф. Грушевського» [4, с. 5].

Сам І.Франко в своїй праці демонструє глибоке знання історії та традицій українського народу, однак історіографічний характер цієї праці робить незручним її повне вивчення в навчальному процесі, проте можна використовувати окремі уривки твору.

Друга частина праці під назвою «Скити й Скитія. Історичні оповідання Геродота» є більш придатною для вивчення у вищій школі. Вона є зразком перекладної літератури і представляє собою зроблений І.Франком переклад історичних оповідань грецького історика Геродота про скіфів – їх походження, територію розселення, побут, вірування, культи, воєнні звичаї. Ця дуже важлива праця Геродота, де він найповніше описав життя скіфів, завдяки перекладу І.Франка, в якості історичного джерела може послугувати додатковим матеріалом для вивчення давньої історії України.

Далі І.Франко досить докладно подає свідоцтва болгарських і візантійських авторів про життя різних кочовиків – скіфів, сарматів, хозар та печенігів, оповідання про їх вірування, взаємовідносини і війни. Свідчення, подані та переказані І. Франком, є цікавими, захоплюючими, інколи навіть вражаючими. Вони можуть бути прекрасною ілюстрацією до вивчення життя, побуту і традицій кочових народів, які проживали на теренах України у VII ст. до н.е. – XI ст. н.е. Але для зручнішого опрацювання цих відомостей доречно зробити вибірку уривків з цих історичних документів.

Отже, праці І.Франка науково-критичного та перекладного характеру можна використовувати в навчальному процесі частково, їх вивченню має передувати попередня підготовча робота викладача з виділення тих частин джерел, які будуть запропоновані студентам для опрацювання.

Іще одним різновидом історичних праць І.Франка є поетичні і прозові твори письменника, в яких він відобразив окремі події та процеси української історії. Зокрема, історичні події княжої доби подані І.Франком у нарисі «Студії над найдавнішим «Київським літописом»». Представляє інтерес вірш І.Франка «Смерть Олега» [5, с. 9-10], де автор переповідає легенду про загибель київського князя Олега, яку розповів Нестор Літописець у «Повісті минулих літ». Цей сюжет вже став широко відомий завдяки знайомій баладі Олександра Пушкіна «Пісня про віщого Олега», яку сьогодні вивчають у школі на уроках зарубіжної літератури.

Тим більше можна порекомендувати вивчення поезій І.Франка на заняттях з історії Київської Русі, оскільки використання літературно-художніх творів у пізнанні історичного минулого впливає на почуття студентів, допомагає через інтерес умотивувати вивчення теми, викликати дискусію.

В «Студіях» автор також розповідає про інші події княжої доби. Так, в поезії «Заснування Переяслава» він описує славетні подвиги князя Володимира, його героїчні походи на печенігів, перемоги над кочовиками [5, с. 10-13]. Ці та інші твори, написані І.Франком в результаті літературно-художнього осмислення минулого, можна рекомендувати до вивчення, оскільки поетизація та героїзація давньоруської історії сприяє емоційному сприйняттю та кращому засвоєнню матеріалу, що вивчається.

Українська історія XVI-XIX ст. постає в суспільно-політичній праці І.Франка «Ukraina irredenta», яка є відповіддю на однойменну працю члена Русько-Української радикальної партії Юліана Бачинського. В цій праці І.Франко розглядає історичні процеси через призму ідеї формування національної і політичної свідомості українського народу. Національні процеси автор поділяє на періоди.

«Добою найтяжчого ярма, найгіршого заневолення українського народу» називає І.Франко період від Люблінської унії до середини XVII ст., час «продукування шляхетського пишноцвіту на основі мужицького поневолення». Але якраз саме в цей період, вважає автор, пробуджується національне почуття українців і перша «свідомість національних інтересів», відмінних від польських інтересів. І в економічному розвитку цього періоду І.Франко бачить прогрес: «Україна – правда, під шляхетською нагайкою, - починала тоді входити на шлях західноєвропейської цивілізації…» [3, с. 164-165].

В наступний період (середина XVII – кінець XVIII ст.) українці спочатку перемогли «польські гегемонійні замахи», але в них не вистачило сили для боротьби з московськими замахами. Тому у XVIII ст. вільне козацтво поступово послаблюється, національна і політична свідомість народних мас падає, а українська інтелігенція асимілюється з московською [3, с. 164-166]. До того ж в економічній сфері московська «плеть», на думку І.Франка, гнала українську націю на шлях застою, а не до цивілізації.

Також негативно оцінюється автором період з кінця XVIII ст. до 1848 р., оскільки Австрія, до якої увійшли західноукраїнські землі, «не поліпшила політичного стану нашого народу, не дала йому ані однієї такої свободи, якої б він не мав за часів Польщі…» і до того ж в економічний сфері «систематично душила і руйнувала в Галичині початки промислу і фабрик» [3, с. 167]. Тому українці тоді не зробили жодного кроку в напрямку цивілізації.

Нарешті, І.Франко виділяє переламний, перехідний момент – це рік 1848-й, рік скасування панщини та надання політичних свобод, який став початком відродження свідомості народу і піднесення духовного життя української інтелігенції. Саме з 1848 року починається нова доба на західноукраїнських землях, доба відродження, коли інтелігенція концентрує увагу на потребах простого народу, його соціально-економічному та духовному стані, на його просвіті та громадянських правах. І тут автор наголошує, що сильний вплив на галицьку інтелігенцію здійснили «оживляючі ідеї» наддніпрянських українців – спочатку твори І.Котляревського, Г.Квітки-Основ'яненка, М.Максимовича, пізніше – ідеї Кирило-Мефодіївського товариства, твори Т.Шевченка і П.Куліша, а в 70-80-і рр. XIX ст. – праці М.Драгоманова, «свідомого європейця і не менш свідомого українця» [3, с. 168-174]. Без цього впливу наддніпрянських українців відродження на західноукраїнських землях, на думку І.Франка, розвивалося б слабко і повільно. Зауважимо, що цю ідею корисного взаємовпливу та взаємодії східних і західних українців досить часто висловлює в своїх працях І.Франко.

Характеризуючи працю Ю.Бачинського «Ukraina irredenta», І.Франко критично оцінює неточності, подані автором щодо економічного стану України, проте вважає його працю фактом політичного життя та проявом «національної свідомості української» [3, с. 178-179]. У зв'язку з цим І.Франко називає конкурентні галузі господарства, розвинені в Україні у XIX ст. завдяки українському ґрунту і клімату: цукроварство, шовководство, добування кам'яного вугілля, рибні промисли, розведення тонкорунних овець, суконництво. Свідчення, подані І.Франком, дозволяють використовувати його працю також як історичне джерело з вивчення суспільно-політичного та економічного розвитку України XIX ст.

Оскільки І.Франко жив і діяв на західноукраїнських землях, багато історичних творів він присвятив історії та культурі Галичини: «Панщина та її скасування 1848 р. у Галичині», «Із історії «москвофільського» письменства в Галичині», «Матеріали до культурної історії Галицької Руси XVIII і XIX віку» та ін.

В конкретно-історичній праці «Панщина та її скасування 1848 р. у Галичині» автор досить докладно розповідає про життя селян та інших верств населення, їх повинності, про походження та історію панщини в Галичині спочатку під владою Польщі, потім у складі Австрії. Він також розповідає про потужні та всеосяжні національні процеси в Галичині – ополячення й онімечення, в результаті яких у 30-і рр. XIX ст. здавалося вже, що «в Галичині нема ніякої Русі, що тут тільки один «народ» - польський, гноблений німцями» [6, с. 220]. З великою пошаною розповідає І.Франко про освітні реформи австрійських монархів Марії

Терезії та її сина Йосифа II, завдяки яким було дозволено викладання рідною мовою у навчальних закладах, і навіть у вищій школі.

Початок «народного пробудження» - перші спроби «рятунку і піддвигнення руської народності» І.Франко відносить до діяльності Івана Могильницького та інших священників, до вивчення мови, фольклору та історії народу «першими борцями народної свідомості». Високо оцінює І.Франко керівника «Руської трійці» Маркіяна Шашкевича, якого називає «батьком нового, народного галицько-руського письменства» [6, с. 225-228].

Виділяючи ключові дати в українській історії, І.Франко такою рубіжною датою називає 1848 рік, коли для селян відбулося «знесення панщини», а «для освічених русинів було надання конституції і свободи друку». З цієї дати розпочався «широкий розмах в усіх напрямках народного життя» - утворення і діяльність Головної руської ради, вихід першої україномовної газети «Зоря галицька», перший слов'янський з'їзд у Празі, запровадження вивчення української мови в народних школах і гімназіях, утворення кафедри української мови при Львівському університеті [6, с. 234-239]. Про ці та інші події натхненно оповідає І.Франко.

Завдяки художньо-літературному таланту вченого ця дійсно наукова конкретно-історична праця, яка спирається на багато історичних джерел та містить багато історичних фактів, читається легко, цікаво, ніби художній твір. Її неодмінно слід використовувати для вивчення української історії XVIII-XIX ст., особливо для розуміння змісту та історії панщини не лише в Галичині, а й на інших українських землях.

Розглянувши лише невелику частину творчої спадщини І.Франка в сфері вивчення історії України, можна зробити такі висновки. Історичні погляди І.Франка були висловлені в різних за видами працях: конкретно-історична наукова праця, суспільно-політичний твір, критична стаття, історичний портрет, перекладна література, поезія, проза. Вони мають різні інформативні можливості, проте будь-яку працю вченого (в повному обсязі або уривок) можна використовувати для вивчення питань української історії у вищих навчальних закладах.

Життя і творчість І.Франка були пов'язані з Галичиною, тому до історії та культури саме цього регіону вчений досить часто звертався в своїх працях. Проте автор також часто характеризував явища загальноукраїнського характеру. В багатьох творах – і художньо-літературних, і суспільно-політичних, і конкретно-історичних – вчений наголошував на єдності українців: «Ми мусимо навчитися чути себе українцями - не галицькими, не буковинськими українцями, а українцями без офіціальних кордонів. ... Ми повинні всі без виїмка – поперед усього пізнати ту свою Україну, всю в її етнографічних межах, у її теперішнім культурнім стані, познайомитися з її природними засобами та громадськими болячками і засвоїти собі те знання твердо, до тої міри, щоб

ми боліли кожним її частковим, локальним болем і радувалися кожним, хоч і як дрібним та частковим її успіхом, а головно, щоб ми розуміли всі прояви її життя, щоб почувати себе справді, практично частиною його» [7, с. 580].

Ця ідея єдності східних і західних українців є однією з основних в науковій і творчій діяльності І.Франка. Тому саме сьогодні в умовах воєнного конфлікту, коли антиукраїнські сили досить успішно на українському ґрунті використовують гасло «розділяй і володарюй», нам потрібні, як ніколи, об'єднавчі слова галичанина Івана Франка задля формування національної загальноукраїнської свідомості нашої молоді. І завдання поширення цієї об'єднавчої ідеї має бути покладене, в першу чергу, на освітян. Задля успішної реалізації цього завдання необхідне подальше опанування творчого доробку І.Франка та популяризація його творів серед української молоді.

Джерела та література:

1. Кравець М. М. Іван Франко – історик України / М. М. Кравець. – Львів, 1971. – 203 с.; Гуржій О. І. Іван Франко як історик селянства України / О. І. Гуржій // І. Я. Франко як історик. – К. : Видавництво АН УРСР, 1956. – С. 34-50; Возняк М. С. Велетень думки і праці. Шлях життя і боротьби Івана Франка / М. С. Возняк. – К., 1958. – 403 с.
2. Гомотюк О. Україна і українство як об'єкт наукових студій Івана Франка / Оксана Гомотюк // Мандрівець. – 2010. – № 5. – С. 19-24; Мохнатюк І. О. Українська історія в творчій спадщині Івана Франка. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни / І. О. Мохнатюк. – К., 2007. – 13 с., Світленко С. І. Україна в історіософській концепції Івана Франка / С. І. Світленко // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – Київ: Інститут історії України, 2007. – Вип. 13. – С. 92-99.
3. Франко І. Ukraina irredenta / Іван Франко // Будівничий української державності: хрестоматія політологічних статей Івана Франка / Упоряд. Д. Павличко. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 164-182.
4. Франко І. Причинки до історії України-Руси. Часть перша / Іван Франко. – Львів : Із друкарні Івана Айхельберґера, 1912. – 196 с.
5. Світанок вітчизни. Українська література кінця XIX – початка XX ст. : Навчальний посібник / Упорядник А. А. Чічановський. – К. : Грамота, 2005. – 512 с.
6. Франко І. Панщина та її скасування 1848 р. у Галичині / Іван Франко // Зібрання творів : У 50 т. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 47. – С. 107-122.
7. Франко І. Одвертий лист до галицької української молоді / Іван Франко // Будівничий української державності: хрестоматія політологічних

статей Івана Франка / Упоряд. Д. Павличко. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 576-584.